АРХЕОЛОГИЯ

Орган на Археологическия институт и музей при Българската академия на науките

Год. VI • 1964 • кн. 4

Номадски поселища през VII—IX в. в Приазовието и басейна на река Дон

Светлана А. Плетньова

Археологическите изследвания в басейна на Дон и в Приазовието, проведени от нас през 1960—1963 г., дадоха извънредно интересни материали за неизвестни досега паметници, оставени от номадските и полуномадските племена, обитавали тази територия в епохата на ранното средновековие (VII—IX в.). Тези паметници са станове и сезонни поселения.

Обширните етнографски материали за номадите от тюркската езикова общност в Средноазиатските степи, Приуралието, Алтай и Монголия ни дават ясна представа за този особено характерен за номадите тип поселения. Въпреки това да се открият те археологически беше много трудно. Само цялостното пешеходно изследване на бреговете на реките и големите оврази даде възможност да забележим следи от тези кратковременни поселения.

Поселенията, оставени от народите през VII—IX в., бяха разположени почти винаги на бреговете на реките и големите водосбори (например на брега на Таганрогския и Миуския залив). Дори и в редките случаи, когато остатъците от поселения сега се намираха на значително разстояние от вода, се оказваше, че са разположени или на брега на старо речно корито, или на брега на пресъхнал ручей.

Приречното разположение на номадските поселения се обяснява с няколко причини. Една от основните причини е, че по бреговете на реките винаги има в изобилие гъста и високохранителна трева, необходима на номада за пасене на своите стада. При това заливните ливади са се използували не само през лятото, но и през зимата, тъй като високата гъста трева под снега е оставала надеждна хранителна база за цялата зима. Ето защо по бреговете на реките ние откривахме не само остатъци от летовища, но и по-постоянни поселения — зимовища.

Втора немаловажна причина за разположението на поселенията при реките е било наличието и дори изобилието тук на сладка вода, необходима за водопоите. Номадите не са правели никакви кладенци, а ручейчетата и изворите не са могли да задоволяват потребностите на огромните стада и затова номадът е бил принуден да се придържа винаги към повече или по-малко големите природни сладководни резервоари.[1]

И най-накрая трета причина за приречното месторазположение на поселенията е несъмнено огромното значение, което са имали за номадите риболовът и свързаните с него занаяти. За това ние знаем не само от етнографските извори, в които особено се подчертава този важен за номада източник на препитание, но и от съобщенията на средновековните арабски учени, писали, че у народите на Хазарския каганат „рибата е съставлявала главна част от храната им“, а едно от основните пера на хазарския износ е било рибното лепило.[2]

Най-характерни и в същото време слабо изразени номадски поселения бяха открити от нас през 1963 г. в Източното Приазовие — на южния бряг на Таганрогския залив и по бреговете на Ея и нейните притоци Куго-Ея и Сосика (обр. 1).

При това някои от тях са и най-ранните от известните ни паметници от номадските племена на тази територия. Какво представляват остатъците от тези поселения понастоящем?

На разораните сега брегове на повърхността попадат малки, оваляни от дъжда и вятъра парчета от керамика и кости на животни. Находките достигат непосредствено до края на

[1] С. И. Руденко, Башкиры, ч. II, Ленинград, 1925, стр. 188—189.

[2] А. Истахри, Ибн-Хаукаль (X в.), вж. СМОМПК, № 29, стр. 43, 51, и № 38, стр. 112, 115.

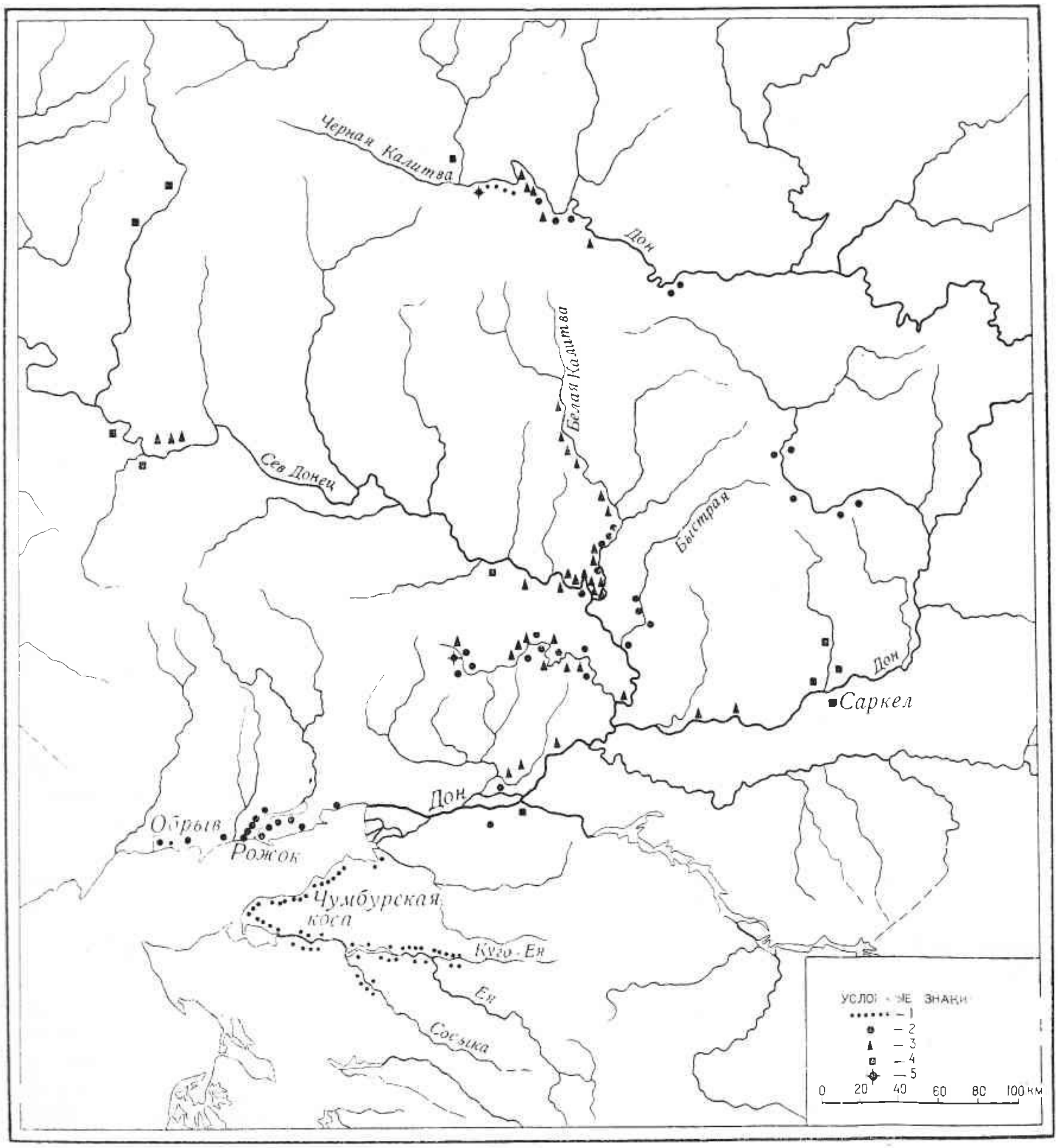

1 *Карта за разпространението на номадските поселения*
1) поселения от I тип без определени граници; 2) поселения от I тип с набелязващи се граници; 3) поселения от II тип (неголеми, с ясни граници); 4) градища; 5) поселения в заливната тераса на река
Carte de l'aire des établissements nomades
1) établissements du type I sans limites marquecs; 2) établissements du type II à limites marquées; 3) établissements du type III (petits à limites marquées); 4) emplacements dcs villes; 5) établissement sur les terrasses fluviales

брега, като обикновено се срещат по цялата многокилометрова ивица без никакви интервали.[1] Ширината на тази „обитаема“ ивица се колебае от 50 до 300 м. Бреговете на залива и на типично степните спокойни реки са равни, няма никакви естествени бариери за разпростирането на поселенията, затова да се установят техните размери по конфигурацията на брега сега е невъзможно. За първоначалната ширина на поселенията ние можем да съдим по ширината на прибрежната ивица, като имаме пред вид, че находките са до известна степен разнесени от дългогодишната обработка на земята. Общото количество на находките е твърде малко. Понякога на 1 км се намират само от 3 до 5 парчета от кости и керамика, а друг път количеството им на 1 км достига до 30—40. При това никога не ни се удаде да открием в разрезите, в срутените части на брега и в овразите следи от културен слой.

Така че за номадските поселения в Източното Приазовие е характерно отсъствието на културен слой и незначителното количество на

[1] В редица случаи там, гдето на картата стоят празни места, находки не са били намерени по някаква субективна причина: старата повърхност или е скрита под слой, на който сега е разположено село, или е силно обрасла с пшеница или лесонасаждения.

находките. А колкото за заселеността на целите брегове, тази особеност, както изглежда, говори, че местата на поселенията са били непостоянни. Приближавайки се към брега на реката, номадите съвсем не са се заселвали винаги на същото място, на което са се били спрели през предходната година — те разполагали юртите си по-горе или по-долу по течението и така за няколко десетилетия целият бряг на реката се е покривал на стотици километри с остатъци от поселения, принадлежали само на няколко групи номади.

Особен интерес в Източното Приазовие представляват поселенията, разположени на брега на Таганрогския залив. Степта тук е богата с паша само през пролетта (от края на април до средата на юни). През юли и август тя става почти пустиня, покрита с жалка жълтокафява тревица. Номадите са докарвали тук добитъка си вероятно през пролетните месеци и са съединявали пролетното му пасене с ловитба на есетра и други риби от същото семейство, които през този период се приближават до брега да хвърлят хайвера си. Дори и сега по разораната и разрушена повърхност на поселенията наред с другите находки се срещат големите кости на тези риби (прешлени, ребра, черепни кости). Любопитно е, че на някои места поселенията бяха „многослойни", т. е. слой в точния смисъл при тях нямаше, но находките (в частност амфорите и червеноглинените кани от „тмутараканскй" тип) се датираха от VI до X в. включително. Такова поселение е било например мястото при Чумбурската коса,[1] гдето и сега се намира голям риболовен совхоз. Очевидно номадите в продължение на повече от 300 години са идвали при Чумбурската коса за риболов. Ежегодно те са оставяли след себе си счупени съдове и кости от животни и риба. Обаче това не беше такъв тип културен слой, какъвто остава от земеделските постоянни поселения. През месеците, когато поселението пустеело, незначителният слой, натрупал се за времето на неговия живот, се отвявал и смивал, а на повърхността оставали само парчета от кости и керамика, които също постепенно в течение на годината се раздробявали, овалвали се и се разпилявали. Само най-големите и здрави късове, попаднали в някакви благоприятни условия (например затъпкани в земята), са дошли до наши дни. Съставът на подвижния материал е извънредно постоянен. Това са кости на животни (предимно коне и овце) и парчета от керамика: амфори (обр. 2), ръчно направени гърнета (обр 3), кухненски съдове, изработени на грънчарско колело (обр. 4), както и излъскани съдове (обр. 5). Съотношението между тях е приблизително следното: 70:20:5:5 (в проценти). За съжаление количеството на находките, а главно тяхното състояние е такова, че често е трудно да съдим за формата и датата на съдовете. Най-добре са се запазили парчетата от амфори, тъй като техните стени са твърди и прекрасно изпечени. С това изглежда, че трябва да се обясни такова количествено несъответствие между находките от амфорите и другите съдове. И именно находките от амфори ни дават право да датираме поселенията в Източното Приазовие. Парчета от амфори от VI и VII в. се срещат само в приморските поселения, целият ейски материал се вмества в рамките на VIII и IX в. Всички амфори са били вносни — от Крим или от Византия — и находките им имат огромно значение при решаването на въпроса за търговските връзки на номадските племена с Византия и нейните източни провинции. Относно останалия материал въпреки малочислеността на находките е очевидно, че по-голямата част от съдовете са се приготовлявали домашно на ръка и само незначително количество се е доставяло на вътрешния пазар от местните грънчари (кухненски гърнета и излъскани съдове).

Да преминем сега към описанието на поселенията, открити по северното прибрежие на

[1] Изобщо поселението е било разположено на изключително удобно място, тъй като тук в залива се е вливала сладководната рекичка Чумбурка.

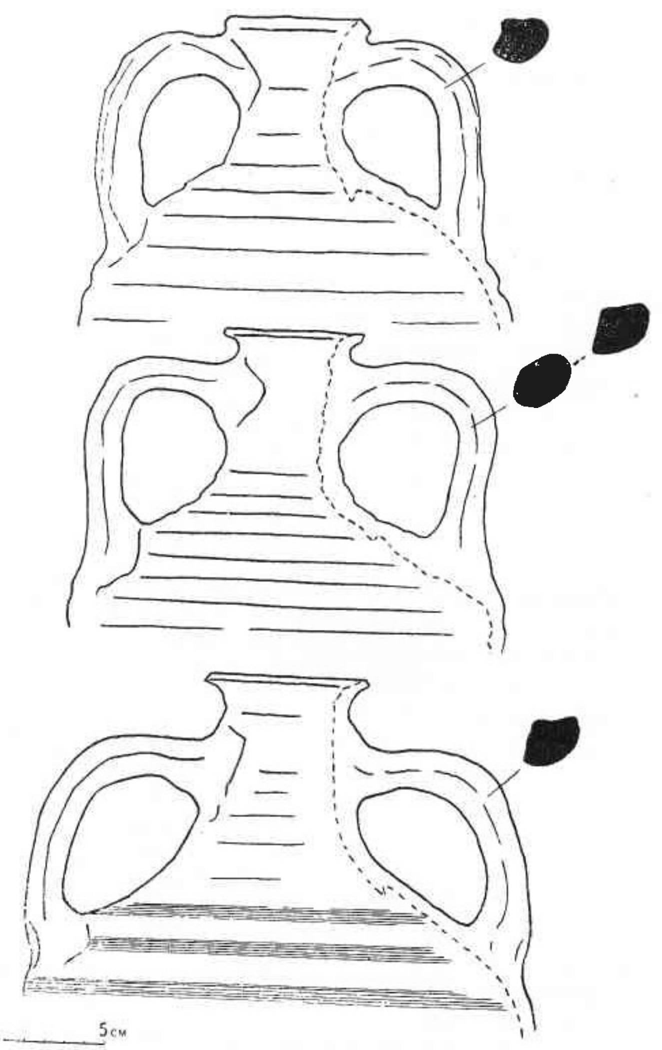

2

Реконструкция на основните видове амфори, фрагменти от които се срещат в поселищата от VIII—IX в. в Подонието-Приазовието
Reconstitution des principaux genres d'amphores dont on trouve des fragments dans les établissements du VIII—IXe s. dans les régions de la mer d'Azov et du Don

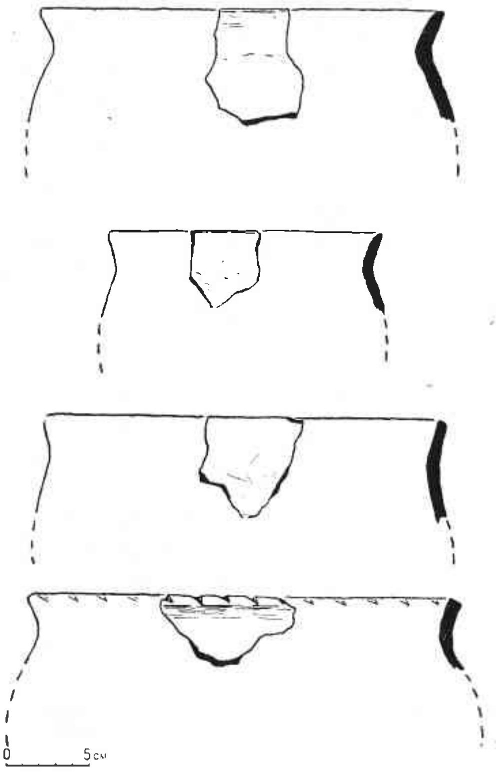

3 *Реконструкция на основните видове гърнета, работени на ръка*
Reconstitution des principaux genres de vases fabriqués à la main

Таганрогския залив между градовете Жданов и Таганрог и на бреговете на Миуския лиман (обр. 1). Те следва да бъдат разгледани отделно, тъй като повечето са имали вследствие на близостта си до морето специален — риболовен — характер. Несъмнено е, че в сравнение с поселенията в Източното Приазовие всички са били значително по-постоянни или във всеки случай териториално по-определени. Почти винаги са били разположени при устията на сладководните рекички и ручейчета, вливащи се в залива. Разстоянията между поселенията са от 3 до 10 км. Понастоящем в Северното Приазовие са известни всичко 14 паметника от този род.

Обикновено състоянието, в което са достигнали до нас поселенията, е много лошо, всички те вече отдавна се разорават, някои се размиват от разбиването на вълните, културен слой в откосите не се проследява и да открием наличието на старо поселение ни се удаваше само по извънредно ограниченото количество находки: кости и късове от керамика по обработваната земя. Затова в повечето случаи ние не можем да съдим за размерите на паметника и още по-малко за неговия план. Пълноценен материал беше получен при изследването само на шест поселения.

Поселението при с. Обрив е разположено на висока надзаливна тераса на Таганрогския залив (ширината на наводняваната площ тук е около 1 км) (обр. 6_1). Откъм запад то е ограничено от рекичката, която се влива в залива (сега рекичката през лятото напълно пресъхва), откъм изток — от стар, покрит с растителност тинест овраг. Дължината на поселението е 1,5 км, ширината — около 250 м. Културен слой няма, но по разораната повърхност се срещат доста много парчета от кости на животни (коне и овце) и късове от керамика — амфори от VIII и IX в. (75%), ръчно направени гърнета, късове от котли с вътрешни уши и излъскани съдове. Изглежда, че това е бил най-разпространеният тип поселения.

Между село Наталевка и селцето Рожок на брега на Миуския лиман, при самото негово устие, попаднахме на съвсем различно поселение (обр. 6_2). Там на площ с дължина 1 км и ширина около 500 м също на разорана повърхност бяха открити няколко петна, в които именно бяха съсредоточени обикновените за поселенията от това време находки: кости, късове от амфори, ръчно приготвени гърнета, котли с вътрешни уши, излъскани съдове и рядко точени на грънчарско колело кухненски гърнета. Широчината на купищата беше 30—40 м. Най-характерна тяхна черта беше голямото количество камъни. При изследването на едно от тези „петна“, разположено на самия край на

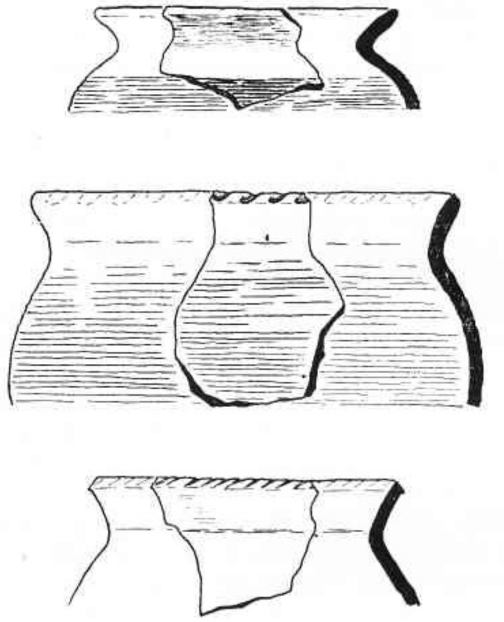

4 *Реконструкция на основните видове кухненски гърнета, изработени на грънчарско колело* △ *Reconstitution des principaux genres de poterie domestique travaillée au tour*

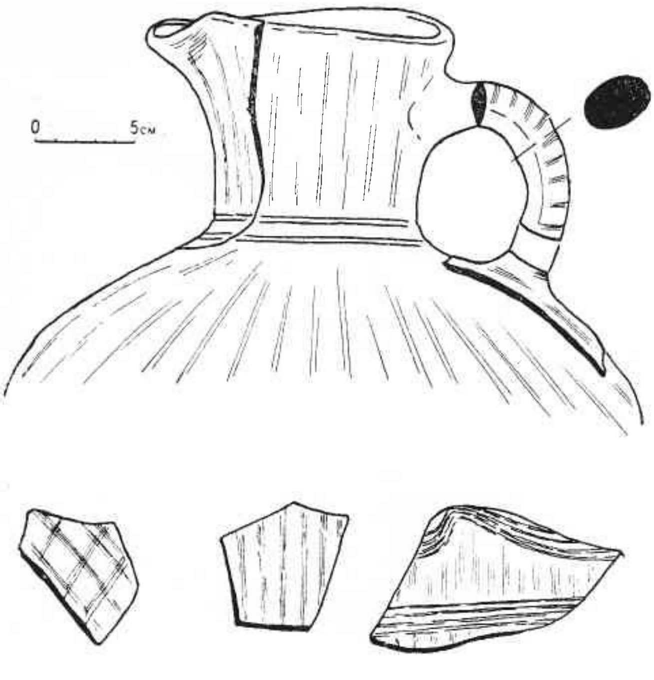

5 *Фрагменти от сиви кухненски съдове с най-характерен излъскан орнамент* △ *Fragments de poterie grise domestique à ornement lustré*

брега, стана ясно, че камъните представляват разрушени цокли на постройки. За съжаление, както вече нееднократно се каза, повърхността на тези поселения е така силно преорана (често с плантажен плуг), че да се разбере планът на сградите сега е невъзможно. По аналогия с глинените жилища на каменни цокли, открити в градовете и поселенията на Крим и Източното Приазовие,[1] ние можем да предполагаме, че и тук са се строели подобни глинени къщички. При това те са били разположени, така да се каже, на отделни „колиби" с не повече от 2—3 постройки.

Тези откъснати едно от друго малки поселения въпреки постоянния тип на жилищата са носели все още временен характер, тъй като и тук, както в поселенията без глинени жилища, находките между камъните бяха много малко, слой около тях нямаше. А и самите постройки, съдейки по запазилите се отломки от цокли, са били градени много примитивно и небрежно. По всяка вероятност това бяха остатъците от номадски зимовища, от които населението ежегодно се е отправяло навътре в степта веднага след пролетния риболов.

Най-изразителни паметници на номадски летни и зимни поселения са остатъците по Дон и неговите притоци. Речните брегове се отличават от бреговете на залива със силната си изрязаност, неравност и затова много често дори и при неголямо количество находки ние можехме да определим размерите на поселението по конфигурацията на брега (обр. 6_3). Към първия тип се отнасят големи поселения (до 1,5 км на дължина покрай брега и до 200 м на ширина) с малко находки и без културен слой. Те се откриват обикновено и по десния, и по левия бряг, обаче винаги на такива места, гдето брегът е равен и ненасечен с оврази (обр. 6_3, 7). Разположени са били на първата надзаливна тераса, до водата. Сега повърхността им почти винаги е разорана. Рядко поселенията от този тип са се намирали на пясъчни дюни. В случаите, когато старата повърхност е била затрупана от дюната, изключително ясно се проследява незначителността на културния или по-точно на жилищния слой на тези поселения. Слоят никъде не превишава 20 см. При това трябва да се има пред вид, че в рохкавата пясъчна почва различните остатъци, свързани с човешкия живот, проникват значително по-лесно, отколкото в глинестата и черноземната почва.

Находките в такива „дюнни" поселения се откриват само на места, гдето пясъкът сега е отвеян до старата повърхност. Съставът им, общо взето, е същият, както и при другите поселения от този тип: кости на животни, парчета от амфори, ръчна керамика, излъскани съдове и рядко кухненски гърнета. Характерно е, че амфорите в тях са значително по-малко, отколкото в приазовските поселения (около 40 — 45% от цялата керамика).

Както вече се каза, повечето поселения от този тип бяха открити на същинския бряг, т. е.

[1] А. Л. Якобсон, Раннесредневековые поселения Восточного Крыма, МИА, 85, Москва—Ленинград, 1958.

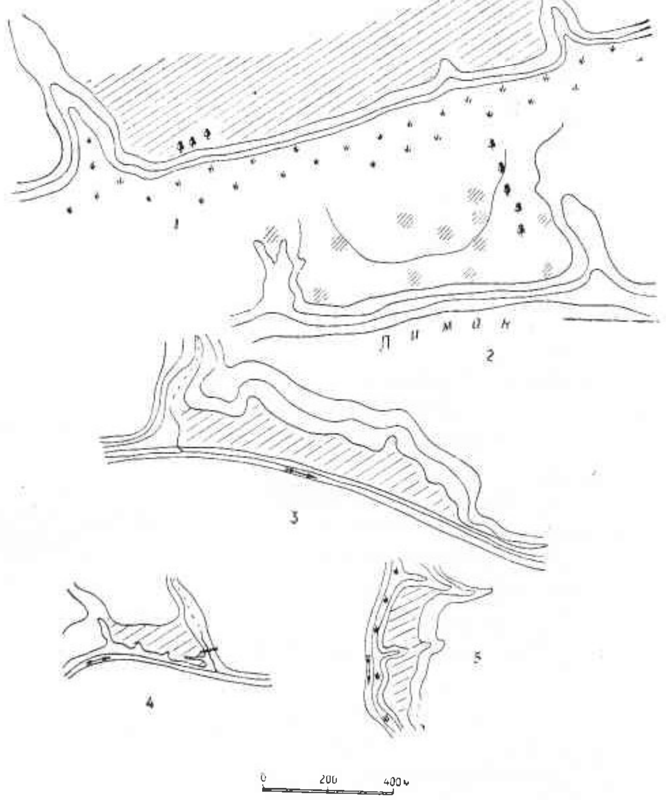

6 *Типове номадски поселения, открити в Приазовието-Подонието*
тип I — поселенията при с. Обрив, с. Наталевка, станция Соколово-Кундрюченская; тип II — поселенията при хутор Киселева и хутор Исаевка
Types d'établissements de nomades découverts àdans les régions de la mer d'Azov et du Don
Type I — établissements près du vill. Obriv, Natalevka, vill. Sokolovo-Kundrukcenskaja; type II — établissements près du „hontor" Kisseleva Issaevska

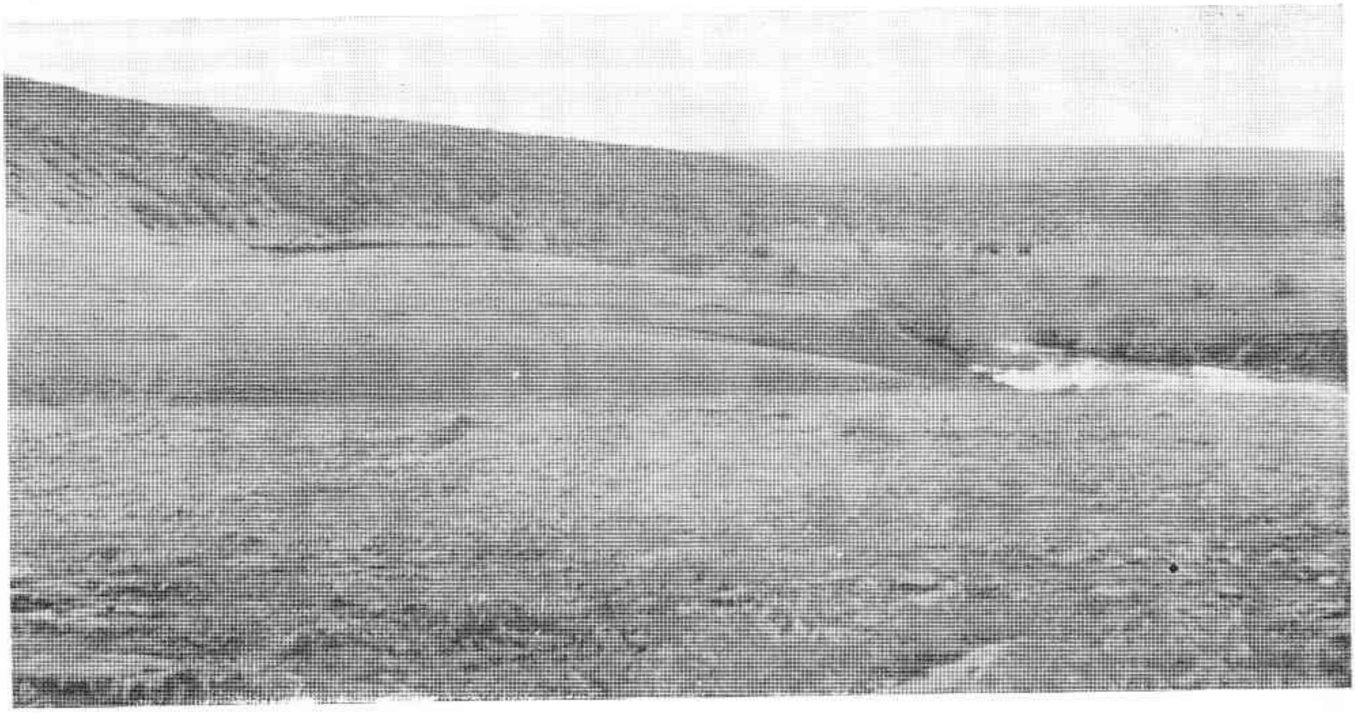

7 *Номадско потселение о тип на р. Бистра*
Etablissement de nomades du type I sur la Bistra

над заливната тераса. Обаче като изключения те се срещаха и на нея. При това, ако поселенията на надзаливната тераса ние можем с еднаква вероятност да приемем както за зимни, така и за летни, поселенията на нея са били несъмнено само летни, тъй като рано пролетта те са се наводнявали от прииждането на реката. Заливната тераса е ставала проходима и годна за живеене в края на май, началото на юни.

Поселенията от втори тип са известни значително по-добре (обр. 1). Да се открият те е много по-лесно, отколкото поселенията от първия тип, тъй като са разположени почти винаги на удобни за заселване места, също на първата надзаливна тераса. Доста често са оградени от три страни от високите хълмове на втора тераса, които са ги защищавали от степните ветрове. В двата си противоположни края нерядко те са отрязани от основния масив на брега с оврази (обр. 6_{4-5}; 8). Тези оврази никога не са играли някаква отбранителна роля, тъй като всяко поселение е било винаги достъпно за нападение от обърнатата към полето страна — от склоновете на втората надзаливна тераса нападателите са могли свободно да обстрелват защитниците на поселението. И така очевидно е, че овразите не са имали практическо значение.

Размерите на поселенията се колебаят от 100 до 600 м на дължина и от 20 до 150 м на ширина. Старата повърхност нерядко е затрупана от свлечената от околните хълмове земя, затова находки в тези поселения се срещат съвсем рядко, почти изключително в размитите части на брега. В откосите на овразите и на брега се вижда добре, че затрупаният вследствие на свличанията черноземен слой (дебел 20 — 40 см) не е същински културен слой, понеже е стерилен (без находки). Само в горната му част попадаха въглени, кости от животни и късове от керамика. Керамиката е обикновена: амфори, ръчна, кухненски изработени на грънчарско колело и излъскани съдове. Обаче характерно е, че количеството на съдовете, точени на грънчарско колело (освен амфорите), рязко се увеличава, а на направените на ръка се намалява.

Така че отличителна особеност на поселенията от този тип са не само сравнително неголемите размери и определената, ограничена от извивките на брега територия, но и някои изменения в керамичния състав. Външно те вече напомнят селищата, оставени от заседналите земеделци. Само културният слой при тях е още слабо изразен или съвсем отсъствува.

И така всички открити от нас номадски поселения както в Приазовието, така и в басейна на Дон се делят на две групи според размерите и определеността на заеманата от тях територия. Ние видяхме, че преобладаващата част от поселенията са големи, разлати, нерядко с неопределени очертания. Всички те имат временен характер. Някои са несъмнено летни (на заливаните през пролетта тераси на реките), други — пролетни (на южния бряг на Таганрогския залив), трети — зимни, с домове на каменни цокли (от типа на поселението при с. Наталевка). Но изобщо трудно е да се твърди във всеки конкретен случай зимно ли е било или лятно едно или друго поселение, разположено на първата надзаливна тераса. Както вече се каза, те еднакво са могли да бъдат както зимни, така и летни, тъй като реката и заливаната от нея площ са били еднакво необходими на номада и през зимата, и през лятото.

Очевидно е, че следите от големи поселения са оставени от големи номадски колективи. На големи групи номадите са се преселвали още

във времената на родовоплеменния строй. Това е бил т. нар. военнообщинен начин на преселване. Акад. В. Я. Владимирцев предполага, че военнообщинното преселване е характерно и за периода на разложението на родовоплеменния строй и дори за ранния феодализъм.[1] Движещата се група — орда — понякога се е състояла от няколкостотин семейства. Голямата многосемейна община е имала общи земи за прехождане, т. е. за пасене на добитъка, и общи поселения-станове. Естествено, че в тези случаи поселението е заемало огромна територия. Обичаят на съвместно преселване на голямо родово подразделение е свързан със системата на организация на предвижното скотовъдно стопанство, която изисква на определени по размер пасища да има определено количество добитък. И номадската община е такова подразделение, което е можело да води правилно предвижно стопанство. По-нататъшното прогресиращо разложение на родовоплеменния строй, обедняването на номадите, е водело до разлагане на общината на по-малки стопански обединения. Този процес на разлагане на общинното стопанство е блестящо проследен при башкирското общество през XVII и XVIII в. от Р. Кузеев.[2]

Преди всичко от общините започнали да се отделят богати с добитък семейства със своите деца и слуги — обеднели роднини. Това са били нови подразделения — аили. Те били основани вече на нови принципи — принципите на феодалната експлоатация. Териториално те са били естествено много по-малки от общините. Струва ни се, че е напълно правилно да свържем поселенията от втория тип — неголемите надзаливни селища именно с тази нова — аилна — форма на придвижване. Техните размери са от 2 до 5 пъти по-малки, отколкото на общинните поселения. Всяко от тях е обединявало, съдейки по етнографските данни, под главенството на богато семейство 20 — 30 бедни двора. Не владеейки достатъчно количество собствен добитък, тези бедняци или са пасели добитъка на богаташа, или са били принуждавани да преминават към нов начин на производство — към земеделие, т. е. да остават в надзаливните зимовища и през лятото. Такъв номадски стан постепенно се е превръщал в обикновено постоянно поселение — селище. Много от откритите от нас приречни станове по всяка вероятност вече са се били превърнали в такива полупостоянни поселения, в които през лятото е оставала част от населението. Затова именно ние намирахме на тях по-голямо количество находки, затова именно границите им са по-определени и тук-там се появява и проследява културен слой.

Поради това ние с пълно право можем да считаме общинните големи станове по-ранна форма на номадски поселения, а втория тип поселения — аилния — по-късен. Това се потвърждава и от материала, събран от повърхността на тези поселения. Така късове от амфори от VI и VII в. се срещат изключително в големите поселения на Приазовието, в големите поселения преобладават и ръчните глинени съдове и много често се срещат парчета от котли с вътрешни дръжки (също ръчно направени). В неголемите поселения сред подемния материал има, както се каза, значително повече изработена на грънчарско колело керамика от характерните салтово-маяцки типове (VIII и IX в.). Аилните поселения са в същност вече преходна форма от номадските поселения към поселенията на земеделските заседнали или полузаседнали племена, населяващи Подонието в средата на VIII — началото на X в.

[1] Б. Я. Владимирцев, Общественный строй монголов (монгольский кочевой феодализм), Москва, 1934, стр. 36—37.

[2] Р. Кузеев, Очерки исторической этнографии башкир, Уфа, 1957, ч. I, стр. 113, 114, 130, 131.

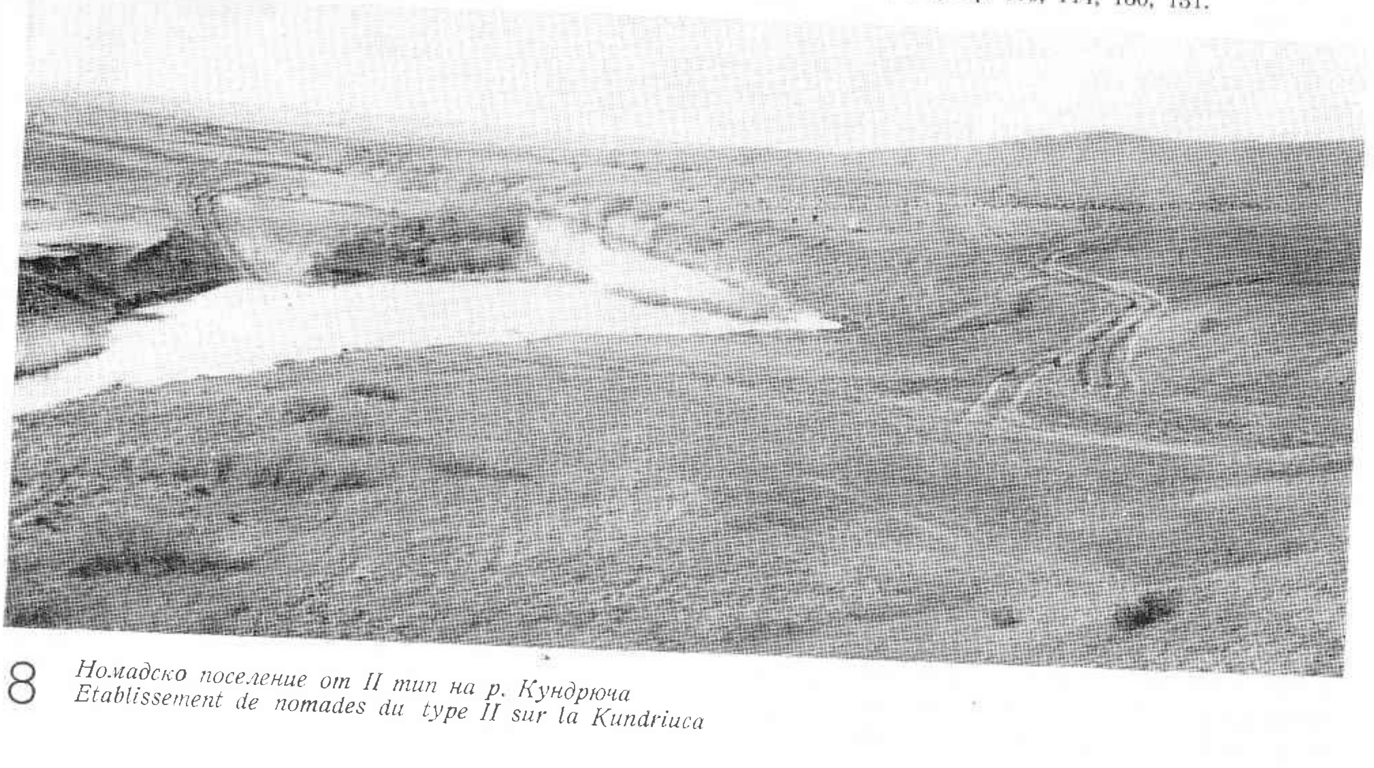

8 *Номадско поселение от II тип на р. Кундрюча*
Etablissement de nomades du type II sur la Kundriuca

Въпреки че степите на Подонието-Приазовието съвсем не са напълно изследвани, сега вече може да се каже как са се разпространявали номадските поселения на тази огромна територия. В Приазовието становете са основният вид поселения. По-нататък те вървят по цялото долно течение на Дон, по средното му течение (до р. Богучар), по Чира, по долното течение на Донец и притоците му — Кундрюча, Бистра, Белая Калитва, — по средното му течение почти до Оскол (обр. 1). При това характерно е, че общинните станове са разпространени в Приазовието и в долните течения на Дон и Донец. Колкото по-нагоре, пò на север се отива по реките, толкова по-често се срещат аилни поселения и накрая още по-северно, по горните течения на Дон и Донец с техните притоци, становете се сменят напълно от постоянни поселения — селища.

Рязка граница между становете и селищата не може да се прокара, доколкото и по долното и средното течение на реките, и в Приазовието са известни постоянни поселения и дори градове и замъци. И в същото време в селищата по горните течения на Дон и Донец се срещат следи от станове — по няколко парчета от кости и средновековна керамика на брега на реката без признаци на културен слой. При все това фактът на преобладаването на становете на юг и на селищата на север е очевиден.

Нека разгледаме причините за значително по-активното засядане на номадите по земите в северните райони на Подонието. Първата от тях са географските условия — степта тук се сменя с лесостеп, в която е значително по-целесъобразно да се води поне полупредвижно стопанство. Етнографските паралели също ни показват, че близо до гората номадът преминава по-бързо към заседнал живот. Така е било в Сибир и Башкирия.[1] Вторият фактор е стопанският — приближаването до традиционно земеделското население — славяните. Колкото повече се приближавали номадите до славянските земеделски поселения, толкова по-ясни са ставали за тях предимствата и удобствата на земеделския заседнал начин на живот, толкова по-охотно те започнали да остават на своите зимовища. И накрая третият фактор е социално-икономическият. Изглежда, че номадите са започнали да се придвижват на север в края на VIII в. Обедняването на трудовите маси в Хазарския каганат през тези десетилетия във връзка с арабските походи на Маслама-Марван било особено бързо. Усилила се и феодализацията на хазарското общество.[2] Тези условия са рашаващи при засядането на който и да било номадски колектив.

Хронологическото определяне на паметниците в съчетание със заеманата от тях територия и твърде характерния състав на находките позволява с голяма вероятност да определим и етническата принадлежност на номадските поселения.

Както вече се каза, всички открити от нас приазовски и придонски номадски поселения по намерените на тях немногочислени материали се датират в периода от VI до началото на X в. включително. Керамичният комплекс на тях се състои от късове от амфори, гърнета със слабо изразено венче и яйцевидно тяло, направени ръчно от шуплесто тесто с примес на трева, късове от излъскани съдове и накрая от изработени на грънчарско колело гърнета с линейни орнаменти и котли с вътрешни уши.

Ние знаем, че през VI — IX в. Приазовието и Долното Подоние са били заети предимно от прабългарски племена.[3] През VIII в. те започнали масово да преминават към земеделие и полузаседнал начин на живот. Затова именно наред със становете от VIII и IX в. в Подонието са разположени и съвременни на тях постоянни поселения, замъци и градове, като например Карнаухово, деснобреговото Цимлянско градище, Саркел и др.[4]

В тази статия ние се опитахме да покажем процеса на преминаване на летните и зимните станове в постоянни зимовища, които постепенно са се превръщали в земеделски селища.

Колкото до керамичния комплекс, целият той е извънредно типичен за всички добре изследвани паметници, които с по-голяма или по-малка вероятност се приписват на прабългарите, като деснобряговото Цимлянско градище, Фанагория, „хазарските“ слоеве на Таматарха (Тмутаракан) и Саркел и най-накрая знаменитото прабългарско Зливкинско гробище.[5] Освен това същите типове керамика (с изключение на ръчните гърнета) са характерни за много паметници от Североизточна България, в това число и за древните столици на българското царство Плиска и Преслав.[6] По такъв начин може с увереност да се каже, че следите от номадски поселения, открити от нас по бреговете на Донец, Дон и Азов, са оставени от прабългарски племена. В основната си част това са били поселения на тези прабългари, които са останали в югоизточните степи след отделянето от тях на ордата на Аспарух и отправянето ѝ към Подунавието. Само някои от Приазовските поселения, датиращи се с парчета от амфори от VI и VII в., изглежда, че са принадлежали на номадите прабългари, влизащи в Приазовския прабългарски племенен съюз — Велика България, — който в началото на VII в. е бил обединен под властта на хан Кубрат.

[1] Н. Харузин, История развития жклища у кочевых и полукочевых тюркских и монгольских народностей России, Санкт-Петербург, 1896.

[2] М. А. Артамонов, История хазар, Ленинград, 1962, стр. 262 и др.; С. И. Руденко, цит. съч., стр. 322, 323.

[3] М. А. Артамонов, История хазар, Ленинград, 1962.

[4] И. И. Ляпушкин, Памятники салтово-маяцкой культуры в бассейне р. Дон, МИА, 62, Москва—Ленинград, 1958.

[5] В. А. Городцов, Результаты археологических исследований в Изюмском уезде Харьковской губернии 1901 года. Тр. XII А. С., Москва, 1905, стр. 211—215, 250—259; С. А. Плетнева, Средновековая керамика Таманского городища, сб. Керамика и стекло древней Тмутаракани, Москва, 1963; Керамика Саркела — Белой Вежи, МИА, 75, Москва — Ленинград, 1959.

[6] С. Станчев, Домашната керамика от Преслав, РП, III, 1949; Керамика от голямата могила в Плиска, РП, III, 1949, Некрополът до Нови Пазар, София, 1958, стр. 46 сл. и др.